

Igre "podzemlja" v transakcijski analizi

Saša Kmet*

Članek obravnava nekatere pojave, zanimive za kriminologijo, pojasnjuje pa jih z uporabo in razlago konceptov, ki jih je razvila transakcijska analiza (TA), iz psihoanalize izhajajoča smer s svojimi vidnejšimi začetki v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Uvodni del sestavka je namenjen zelo splošni opredelitvi temeljnih institutov in filozofije TA. Temu sledi tematika pojma igre v TA, ki je nepogrešljiva zaradi osvetlitve zakonitosti nekaterih najpogostejših psiholoških iger, ki se dogajajo v »kriminalnem podzemlju«. Osrednje poglavje članka obravnava dve igri – igro »ravbarjev in žandarjev« ter igro, »kako se pobegne od tod«, vendar se ne omejuje zgolj nanju, temveč nakazuje tudi na sorodne teme in opozarja na nekatere aktualne probleme. Zaključni del sestavka je namenjen predstavitvi še nekaterih drugih konceptov TA, ki zadevajo kriminologijo, prizadeva pa si jih vsaj približno povezati v smiselno celoto ter obogatiti s sorodnimi refleksijami drugih avtorjev, psihologov in nepsihologov.

Ključne besede: transakcijska analiza, igre, kriminologija
UDK: 615.851

Uvod v transakcijsko analizo

Mednarodno združenje za transakcijsko analizo (*International Transactional Analysis Association*, ITAA) podaja naslednjo definicijo te psihološke smeri: »Transakcijska analiza (v nadaljnjem besedilu TA) je teorija osebnosti in sistematična psihoterapija za osebno rast in osebnostne spremembe.«¹ TA je vse to in še mnogo več. Kot teorija osebnosti temelji na tri-delnem modelu ego stanj (Roditelja, Odraslega in Otroka).² Ponuja poglobljeno analizo transakcij v medosebni komunikaciji ter metodo za analizo sistemov in organizacij. Kot teorija človekovega razvoja uvaja koncept življenjskega scenarija, ki pojasnjuje, zakaj ljudje v odraslosti ponavljajo v otroštvu naučene strategije, čeprav so te boleče in samouničujoče. Ta

del TA pa že posega na področje psihopatologije (Stewart in Joines 1987: 3). Kot sistemska psihoterapija se TA uporablja v individualni, skupinski in družinski psihoterapevtski obravnavi. Psihološke in komunikacijske tehnike, ki so nastale v okviru TA psihoterapije, se uporabljajo tudi na drugih področjih, za katera je značilno intenzivno delo z ljudmi, tako da po obogatitvi teh tehnik danes obstajajo štiri specializacije v okviru TA: (1) psihoterapija, (2) svetovanje, (3) pedagogika in (4) management (Milivojević 2006: 1).³

TA je ob koncu petdesetih let prejšnjega stoletja kot teorijo osebnosti in komunikacije utemeljil ameriški psihiater kanadskega rodu Eric Berne.⁴ Njegovo prvo strokovno delo z naslovom »Transakcijska analiza« je bilo objavljeno l. 1957, TA pa je dosegla množično popularnost po izjemnem uspehu njegove

* Saša Kmet, univerzitetni diplomirani pravnik, mladi raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana.

¹ Vsi prevodi v članku S. K. Omenjena definicija je navedena v vsaki številki *Transactional Analysis Journala*.

² Roditelj, Odrasli in Otrok bi na prvi pogled morda spominjali na psihoanalitične pojme superega, ega ter ida, vendar je treba takoj opozoriti, da tu ne gre za prekrivanje. Osnovna razlika je že v tem, da so Roditelj, Odrasli in Otrok izključno funkcije ega. Ego stanje je skupek povezanih vzorcev vedenja, mišljenja in čutenja oz. način, na katerega izražamo del svoje osebnosti v določenem trenutku. Obstaja pet modelov preučevanja ego stanj: (1) zgodovinski oz. strukturalni, (2) komunikacijski, (3) ego-funkcijski (v njem Roditelj vrednoti in sodi, Odrasli zbira informacije in razmišlja, Otrok pa doživlja potrebe, želje, občutke in emocije), (4) simbolični, (5) atipični (Milivojević, 2004a). Koncept ego stanj je poleg življenjskega scenarija temeljni kamen TA, zato kakršno koli podrobnejše poglobljanje v ti kompleksni tematiki seveda daleč presega obseg in namen tega članka.

³ TA je uporabna povsod, kjer obstaja potreba po razumevanju posameznikov, njihovih relacij in komunikacije. Uporablja se v izobraževalnih ustanovah kot pomoč učiteljem in učencem pri ustvarjanju »polne« komunikacije in izogibanju neproduktivnih odnosov, v organizacijah pri izobraževanju vodilnega osebja, pa tudi pri socialnem delu, v policiji, pri izobraževanju uradnikov za pogojni odpust, celo duhovnikov (Arva, www).

⁴ TA je nastala iz psihoanalitičnih tokov in ego psihologije. Njen nastanek časovno sovпада z razvojem humanističnih pristopov, npr. *gestalt* terapije, bioenergetike, *sensitivity (encounter group)*, logoterapije in drugih (Bertok, www). Berne je bil po osnovni psihološki izobrazbi psihoanalitik, zato predvsem zgodnja TA še vsebuje dosti psihoanalitičnih prvin, ki pa so z razvojem stopale vse bolj v ozadje. Sodobna TA združuje mnogo iz psihoanalize izhajajočih konceptov različnih psiholoških šol (o tem, ali je to dobro ali slabo, ni popolnega soglasja), kot npr. teorijo *driverjev*, ego psihologijo, objekt-relacijsko teorijo, psihologijo *selfa* (Sills in Hargaden, 2003).

najbolj znane monografije *Games People Play* v sredini šestdesetih. Temu sta sledila hitro razširjanje in razvijanje dognanj TA daleč preko meja ZDA tako znotraj različnih šol v teoretičnih krogih kot tudi v praktični uporabi. Že l. 1964 je bilo ustanovljeno ITAA, v katerem je članstvo odtlej strmo naraščalo. Kasneje so bila ustanovljena še številna druga TA združenja na lokalnih, nacionalnih in kontinentalnih ravneh, ne nazadnje tudi slovensko (Stewart in Joines 1987: 283–288).

TA temelji na naslednjih filozofskih domnevah. (1) Ljudje so OK.⁵ Ti in Jaz sva oba vredni in dostojni človeški bitji, ki sprejemava sebe in druge takšne, kot so. Včasih mi morda ne bo všeč, kako se boš obnašal, toda vedno te bom sprejemal kot človeka.⁶ (2) Vsakdo⁷ ima sposobnost misliti. Vsakdo nosi odgovornost za odločanje o poteku lastnega življenja ter »dolžnost«, da živi s posledicami svojih odločitev. (3) Ljudje sami odločajo o svoji usodi in sprejemajo odločitve, te odločitve pa je mogoče spremeniti. Čeprav so vzorci življenjskega scenarija oblikovani v najrosnejših letih, trdno zakoreninjeni v plašču psihološke (ne)varnosti, jih je (v primeru negativnih skriptov) možno in potrebno osvežiti oz. odpraviti.⁸ Za uresničitev vseh potencialov odraslega človeka mora ta doseči avtonom-

nost, kar v jeziku TA pomeni sposobnost za (1) čuječnost,⁹ (2) spontanost in pristno (3) intimnost (*ibid.*: 6–7).

Pojem igre v TA

Berne je videl značilnost človeške vrste tudi v tem, da ljudem postane dolgočasno, če se ne podajajo v aktivnosti, ki prinašajo določen smisel. Izogibanje dolgočasju¹⁰ je poimenoval kot »lakoto po strukturi« ter definiral šest načinov, na katere ljudje strukturirajo svoj čas in oblikujejo transakcije z drugimi. Ti načini so (1) umik, (2) rituali, (3) delo, (4) zabava, (5) igre in (6) bližina.¹¹ Vrstni red ni naključen, saj odraža naraščanje številčnosti in intenzivnosti enot pri(po)znavanja obstoja oseb, vključenih v sklop transakcij. Enota priznavanja se v TA imenuje *stroke* (Milivojević 2004d: 1; Stewart in Joines 1987: 72).¹² V skladu z usmerjenostjo tega članka se v nadaljevanju v prvi vrsti posvečam igram, kar pa ne pomeni, da o drugih načinih strukturiranja časa ne obstaja obsežna dostopna literatura.

⁵ V TA obstajajo štiri možne eksistencialne pozicije posameznika, ki odražajo njegov odnos do sebe in drugih: (1) »Jaz sem OK, Ti si OK.«; (2) »Jaz sem OK, Ti nisi OK.«; (3) »Jaz nisem OK, Ti si OK.«; (4) »Jaz nisem OK, Ti nisi OK.« Le prva pozicija je konstruktivna v smislu posameznikove avtonomnosti. Danes obstaja široko soglasje o tem, da je pozicija »Jaz sem OK, ti si OK« prvi in osnovni pogled vsakega človeka, ki pa se lahko izkrivi že v zgodnjem otroštvu na podlagi zunanjih vplivov in iz njih izpeljanih zgodnjih zaključkov. Drugačnega mnenja, tj. da je osnovna pozicija tista pod tč. 3, je bil npr. Harris (1995).

⁶ V vsakdanjem življenju obstaja mnogo ljudi, ki ne razumejo ali nočejo razumeti te osnovne paradigme TA. Disfunkcionalnost je razvidna zlasti v tesnih medosebnih odnosih, ki jih prežema intenzivno emocionalno doživljanje. Naj povedano ponazorim na primeru morebitnega pojava čustva jeze v ljubezenskem odnosu. »Subjekt doživlja jezo, kadar ocenjuje, da se nekdo neupravičeno obnaša na način, ki ogroža neko njegovo vrednoto« (Milivojević 2004b: 319). »Ljubezen je prijetno čustvo, ki ga subjekt doživlja do objekta, ki ga ocenjuje kot izjemno vrednega in kot sestavni del svojega intimnega sveta« (*ibid.*: 560). Jeza je torej odnos do nesprejemljivega vedenja, ljubezen pa odnos do osebe kot celote, zato sta ti čustvi povsem združljivi, saj je tudi (oz. še posebej) od ljubljene osebe legitimno zahtevati, naj spremeni svoje ogrožajoče ravnanje. Kljub temu nekateri ljudje enačijo jezo z zavračanjem (morda prezirom ali celo sovraštvom), kar zelo očitno vodi v najrazličnejše življenjske travme.

⁷ Edina izjema bi bile hude možganske poškodbe.

⁸ Iz teh domnev izhajata dve osnovni načeli prakse TA: (1) metoda pogodbe, s katero transakcijski analitik in klient prevzemata vzajemno odgovornost za doseganje spremembe, ki jo klient želi; (2) odprta komunikacija, preko katere imata klient in analitik popolno informacijo o tem, kaj se dogaja v njunem skupnem delu.

⁹ Čeprav vsa meni dostopna slovenska in srbohrvaška TA literatura prevaja originalni pojem *awareness* kot »zavestnost«, sem si dovolil uporabiti termin »čuječnost«, saj se po mojem mnenju ta po strokovno-opisni plati bolj približuje sporočilni vsebini pojma »poglobljene zavesti«. Prim. Bennett-Goleman 2004: 10.

¹⁰ »Čustvo dolgočasje je vrsta frustracije, ki jo subjekt doživlja v tistih situacijah, v zvezi s katerimi ocenjuje, da mu ne nudijo možnosti zadovoljitve katere koli njegove želje.« (Milivojević 2004b: 303).

¹¹ Sposobnost za bližino je eden od sinonimov sposobnosti za intimnost, ki sem jo zgoraj že omenjal v okviru avtonomnosti subjekta kot ideala TA. »Bližina je iskren odnos Otroka z Otrokom, brez vsakršnih zakulisnih iger in medsebojnega izkoriščanja.« (Berne 2002: 116) Gre za stanje, v katerem ima človek vse predpogoje za doseganje lastne samoaktualizacije, ki je najvišje na znani Maslowovi lestvici hierarhije motivov (Musek in Pečjak 1997: 91–92). Očitno je, da je druga stran tega položaja izredna ranljivost posameznika, ki ni več skrit v (lažnem) varnem zavetju rigidnih psihičnih kompleksov.

¹² Če se na ulici srečata soseda in delita opazki o vremenu, sta izmenjala *stroke*. Slednji so lahko verbalni ali neverbalni, pozitivni ali negativni, pogojni ali brezpogojni. *Discount* v TA pomeni *stroke*, ki ni zasnovan na realnih dejstvih. Idealna slika, h kateri teži TA psihoterapija, je usmerjena v izražanje pogojnih in brezpogojnih pozitivnih ter pogojnih negativnih *strokov*. Pogojni hvalijo željeno ali grajajo neželjeno obnašanje naslovnika, pozitivni brezpogojni pa so izjemnega pomena za doživljanje osnovne vrednosti človeškega bitja kot takega. Jasno je, zakaj se je treba izogibati *discountov* vseh vrst ter negativnih brezpogojnih *strokov*. Številne zanimive psihološke raziskave so dokazale, da človek ob odsotnosti pozitivnih teži k sprejemanju negativnih *strokov*. Ponovno se dotikam obsežnega področja, ki se mu ne morem podrobneje posvečati, dovoljujem si le opazko iz vsakdanjega življenja, da se »zavidljivo« visoko število ljudi dobro zaveda, kako je ignoriranje za sočloveka precej hujša »kazen« kot vsakršna kritika.

Igre lahko najprej delimo na zavestne in nezavedne.¹³ Prve so negativne manipulacije, katerih značilnost je v tem, da oseba osnuje komunikacijo z drugim, pri tem pa skriva nek svoj motiv. Cilj zavestne igre je ustvarjanje določene koristi, ki je lahko praktična (npr. kadar je izražena v denarju) ali simbolična. Izhodišče za pričetek zavestne igre je obstoj medosebnega (interpersonalnega) konflikta – »igralec« verjame, da bi v primeru odkritega izražanja želje drugi osebi slednja zagotovo ali zelo verjetno odklonila njeno izpolnitev.¹⁴ Na drugi strani so nezavedne igre posledica notranjega (intrapsihičnega) konflikta. Nezavedne igre so način, na katerega ljudje potrjujejo svoj življenjski scenarij¹⁵ oz. zgodnje odločitve, ob tem pa imajo vtis, da se jim igre »dogajajo« oz. da so zgolj lutke v svetu, v katerem se z njimi igrajo drugi ljudje ali usoda (Milivojević 2004d: 5).

Poglejmo si nekaj značilnosti nezavednih iger, saj je na ta način najlažje razložiti njihovo bistvo (Stewart in Joines 1987: 233): (1) Igre se ponavljajo. Vsak človek igra svojo/e najbolj »priljubljeno/e« igro/e znova in znova. Drugi »igralci«

in okoliščine se morda spreminjajo, toda osnovni vzorec igre ostaja enak.¹⁶ (2) Igre se odvijajo brez vednosti Odraslega.¹⁷ Ljudje se ne zavedajo, da so pravzaprav oni sami tisti, ki so igro »postavili na oder«. (3) Igre se vedno končajo tako, da njihovi »igralci« doživijo *racket feelings*. *Racket* je v TA skupek vedenj (v smislu ravnanj), skladnih z življenjskim scenarijem. Ta se odvijajo zunaj posameznikovega zavedanja kot sredstvo manipulacije z drugimi, zaradi katere posledično prihaja do doživljanja *racket feelings*. Pri slednjih gre za čustva, ki so bila v »igralčevi« primarni družini favorizirana in spodbujana, seveda na podlagi starševskih vplivov. Namesto da bi človek doživel avtonomne emocije¹⁸ in z njihovo »pomočjo« konstruktivno reševal tekoče probleme, v različnih stresnih situacijah doživlja sicer neustrezna čustva, ki pa mu po drugi strani prinašajo v otroštvu naučeno občutenje domačnosti in varnosti (*ibid.*: 209).¹⁹ (4) Igre vsebujejo izmenjavo skritih transakcij med »igralci«. V vsaki igri se namreč na psihološkem nivoju dogaja nekaj povsem drugega kot na navzven vidnem, socialnem nivoju. (5) V igrah pride vedno do trenutka presenečenja oz. zmedenosti. »Igralec« se zave, da se je zgodilo nekaj nepričakovanega.

Igre se lahko odvijajo na različnih stopnjah intenzivnosti (Steiner 1990: 40–41): (1) Igra prve stopnje se stopnjuje do izida, ki ga je posameznik pripravljen deliti z drugimi v svojem socialnem krogu. (2) Igra druge stopnje prinaša resnejše rezultate, ki jih »igralec« raje zadrži v svojem intimnem kro-

¹³ Strokovno bolj pravilen izraz bi bil »predzavestne«, saj gre za vsebine, ki so ob primerni obravnavi dostopne človekovi zavesti. »Nezavedne« vsebine na drugi strani niso. A vendar bom zaradi dejstva, da to razlikovanje za potrebe članka ni bistvenega pomena ter da je »nezavedno« v vsakdanjem govoru bolj uveljavljen izraz, tudi v nadaljevanju in v drugih kontekstih uporabljal slednjega.

¹⁴ Pogosto zavestno igro je moč opaziti na (zelo občutljivem) ljubezenskem področju. Pod pojmom »lažni ljubezenski znaki« razumemo situacijo, ko oseba, ki sicer ne ljubi drugega, temu vendarle izkazuje ljubezenske znake, da bi na ta način pri njem »izzvala« čustvo ljubezni in posledično ustvarila nek svoj skriti motiv ali cilj. Za uspešno dokončano »misijo« so potrebni vsaj trije elementi: (1) oseba mora dobro poznati človeško psihologijo, (2) biti mora dober igralec oz. dobra igralka, (3) svojo dejavnost mora vrednotiti kot moralno dopustno. Gre za manipulacijo z ljubezenskimi znaki, ki se v strokovni literaturi označuje kot »zapeljevanje« (Milivojević 2004c: 68). Zanimivo je, da pojem »zapeljevanje« v vsakdanjih pogovorih in medosebnih odnosih najpogosteje ne vsebuje te negativne konotacije. Seveda govorim o »ljubezenskem« zapeljevanju in ne denimo zapeljevanju kot zakonskem znaku kaznivega dejanja goljufije.

¹⁵ Življenjski scenarij oz. skript je v svojem bistvu načrt poteka življenja posameznika. Ta ga v največji meri »napiše« v najzgodnejših letih pod vplivom sporočil iz starševskih ego stanj Otroka, ki sta najpomembnejša dejavnika pri njegovem oblikovanju (Steiner 1990: 51, 55). Skript je zasnovan tako, da (ob odsotnosti globljegega uvida in intenzivnega dela na sebi v smeri spremembe) traja vse življenje. Osnovan je na kontinuiranem podkrepljevanju roditeljskega programiranja ter na odločitvah, sprejetih v otroštvu. Te odločitve temeljijo na štirih, med seboj neodvisnih dejavnikih: (1) roditeljskih sporočilih, ki jih otrok sprejema; (2) otrokovi eksistencialni poziciji (Jaz sem OK/nisem OK, Ti si OK/nisi OK); (3) otrokovem omejenem življenjskem izkustvu; (4) otrokovem nivoju kognitivnega razvoja (Allen in Allen 1972: 72–74).

¹⁶ TA pojmuje ta fenomen kot *sweatshirt*. Ego stanje Otroka (natančneje Mali profesor znotraj njega) namreč »pošilja« drugim ljudem stalno subtilno sporočilo z namenom vključiti jih v igranje iger (James in Jongeward 1996: 198). »Majica« je simbol, saj naj bi bil na njeni prednji strani ta poziv zapisan, medtem ko naj bi bilo na hrbtni strani zapisano »pravo« sporočilo v smislu dejanskega cilja igre.

¹⁷ Ego stanje Odraslega dojema realnost objektivno. Z njegovo »pomočjo« lahko človek zbira in organizira prejete informacije iz okolja, predvideva mogoče posledice različnih aktivnosti ter sprejema zavestne odločitve. Na ta način se minimizirajo možnosti za kasneje obžalovana ravnanja, povečujejo pa se možnosti za posameznikov uspeh v življenju (*ibid.*: 248).

¹⁸ TA govori o štirih vrstah avtonomnih emocij, ki jih ponazarjajo tudi štiri osnovne vrste prilagoditev (re-adaptacij) na posamezna čustva (prim. Milivojević 2004b: 52–61): (1) jezi, (2) strahu, (3) žalosti, (4) zadovoljstvu. O »drami biti otrok« prim. Miller, 1997.

¹⁹ Milivojević (2004b: 120, 124, 153) govori o »preferirani emociji«, »emocionalni dispoziciji« oz. »izsiljevalskem čustvu«. Preferirano čustvo lahko nastopa v transakciji oz. funkciji izsiljevanja. Spekter izsiljevalskih čustev se skriptira v otroštvu, saj v primarni družini dosega svoj namen (npr. otrok z jokom »prisili« starše, da mu ustrezajo v njegovih željah). V subjektivih odraslih odnosih se situacija praviloma ne ponavlja (čeprav naj bi posameznik npr. iskal prav take partnerje) in tu nastopi »problem«. Subjekt je tako prepričan v svoj prav, da v primeru neuspeha samo še stopnjuje izražanje izsiljevalskega čustva.

gu. (3) O igrah tretje stopnje pa Berne (1964: 57) pravi: »Igra tretje stopnje je tista, ki se konča v bolnišnici, na sodišču ali v mrtvašnici.«

Berne (1975: 43–45) je dokazal, da mora vsaka igra preiti šest nujnih etap. (1) *Con* (C) je prikrito sporočilo na psihološkem nivoju, ki ga posameznik pošilja drugim ljudem, naj se vključijo v njegovo igro. (2) *Gimmick* (G) predstavlja »šibko točko« v naslovnikovem življenjskem scenariju, ki »omogoča«, da sprejme igro drugega in pošlje povratni signal, da se vanjo vključuje. (3) *Response* (R) pomeni serijo transakcij na »odru« igre, ki se odvijajo na psihološkem nivoju s ponavljanjem zasnovnega razmerja *con-gimmick* in lahko trajajo več sekund, ur, dni ali let, odvisno od narave igre.²⁰ (4) *Switch* (S) je trenutek preobrata v igri, v katerem se zgodi nekaj nepredvidljivega in v katerem »igralci« praviloma zamenjajo svoje vloge (več takoj v nadaljevanju). (5) *Crossup* (X) pomeni doživljanje zmedenosti pri vseh udeleženi »igralcih«. (6) *Payoff* (P) oz. »izkupiček« igre je doživljanje negativnih²¹ *racket feelings*. Formula iger (*G formula*) grafično torej izgleda takole: $C + G = R - S - X - P$.

Stephen Karpman (1968: 39–43) je razvil preprost, a vendar prepričljiv diagram za analiziranje iger, ki ga je poimenoval dramski trikotnik. Avtor dokazuje, da vsak udeleženec iger nastopa v eni od treh skriptnih vlog – Preganjalec, Rešitelj ali Žrtev. Preganjalec je nekdo, ki ne spoštuje drugih oz. jim celo škoduje. Njegova izhodiščna eksistencialna pozicija je »Jaz sem OK, Ti nisi OK.« Enaka je pozicija Rešitelja, ki se čuti dolžnega pomagati drugim, saj si ti po njegovem prepričanju niso sposobni pomagati sami. Žrtev pa izhaja iz položaja »Jaz nisem OK, Ti si OK.« Tako na nezavedni ravni išče Preganjalec ali Rešitelja, da bi se z enim od njiju vključila v dinamičen in uničujoč psihološki ples. Vsaka od vlog v dramskem trikotniku vsebuje zgoraj razloženi *discount*. Preganjalec nerealno ocenjuje (ne)vrednost oz. (ne)dostojanstvo drugih,

v ekstremnih primerih tudi njihovo (ne)pravico do zdravja in življenja. Rešitelj neustrezno dojema sočlovekovo (ne)sposobnost za mišljenje in delovanje na podlagi lastne pobude. Žrtev pa z ozirom na odnos s Preganjalcem oz. Rešiteljem nerealno gleda nase kot na nekoga, vrednega zavrnitve ali poniževanja oz. nevednega avtonomnega mišljenja, odločanja in ravnanja. Kot sem že omenil, pride v trenutku *switcha* v dramskem trikotniku do zamenjave vlog, o konkretnjših ponazoritvah pa bom govoril v nadaljevanju ob nekaterih primerih iger, zanimivih (tudi) za kriminologijo.

Potem ko sem podal nekaj najosnovnejših ugotovitev o naravi iger v TA, se bom pomudil še pri vprašanju njihove osnovne definicije. V literaturi TA o tem ni popolnega soglasja, kar je moč razložiti tudi z dejstvom, da je Berne na različnih časovnih stopnjah svojega mišljenja podajal različne opredelitve iger. Tako v zadnji knjigi *What Do You Say After You Say Hello* razloži zgoraj obravnavano formulo iger, nato pa doda: »Kar ustreza tej formuli, je igra, kar ne ustreza, ni igra.« (Berne 1975: 44) V zgodnejšem delu *Principles of Group Treatment* igre opredeljuje drugače: »Igra je serija skritih transakcij z *gimmick*, ki vodijo k praviloma dobro prikitem, a jasno definiranim izhodu.« (Berne, 1966) Bistvena razlika je tem, da kasnejša definicija vsebuje *switch* in *crossup* kot bistveni sestavini igre, medtem ko zgodnejša ne. Večina sodobnih transakcijskih analitikov vendarle uporablja kasnejšo definicijo, saj naj bi bil prav *switch* tisti element, ki vsebinsko ločuje igro od že omenjenega *racketeeringa* (Stewart in Joines 1987: 242).²² Vann Joines tako predlaga naslednjo opredelitev (1982: 280–283): »Igra je proces ravnanja s skritim motivom, ki: (1) je zunaj zavedanja Odraslega; (2) ne postane razvidno, dokler ne pride do *switcha*; (3) se izteče v doživljanja zmedenosti, nerazumljenosti in težnje po prevalitvi odgovornosti na drugega.«

Berne (1964: 50–52) govori o šestih »prednostih«, ki jih prinašajo igre s svojim koncem. Tako poznamo (1) notranje psihološke prednosti, ki utrjujejo stabilnost subjektivih skriptnih prepričanj; (2) zunanje psihološke prednosti, ki pomenijo izogibanje situacijam, ki bi ogrozile posameznikov referenčni okvir;²³ (3) notranje socialne prednosti, ki ustvarjajo pogoje za psevdointimnost;²⁴ (4) zunanje socialne prednosti, ki omogočajo temo za izmenjevanje in utrjevanje prepričanj v socialnem krogu; (5) biološke prednosti, ki zadostijo potrebam po

²⁰ Berne v svojem najbolj znanem delu *Games People Play* denimo, obravnava naslednje skupine iger: (1) življenjske; (2) partnerske; (3) igre na zabavah; (4) seksualne; (5) igre »podzemlja«, ki jih bomo v nadaljevanju podrobneje obravnavali; (6) igre v psihiatrični ordinaciji. Očitno je, da so časovni okviri, v katerih se igre iz omenjenih skupin odvijajo, zelo različni.

²¹ V TA sicer obstajata dve nasprotni videnji iger. Berne (1964: 143–147) denimo, posveča poglavje »dobrim« igram s pozitivnimi izhodi, Milivojevič (2004d: 5) pa kot večina sodobnih transakcijskih analitikov meni, da so zavestne igre vedno nemoralne ali patološke, nezavedne pa način, na katerega ljudje podoživljajo svoj življenjski scenarij in svoje zgodnje odločitve. John James (1976: 259–262) ponuja idejo, da vsaka igra prinaša tako negativni skriptni payoff kot pozitivni realni payoff, ki sledi negativnemu. O različnih vrstah »prednosti« pri igranju iger je Berne pisal v monografiji *Games People Play*, o čemer več v nadaljevanju.

²² Pojma *racket* in *racket feelings* sem zgoraj že razložil kot pojavnosti, ki sta sicer konstitutivni, vendar le eden od elementov, ki morajo biti za obstoj igre v smislu TA kumulativno podani.

²³ Referenčni okvir je poenostavljeno rečeno težko spremenljiv sistem prepričanj o Sebi, Svetu in Drugih.

²⁴ Na pristno intimnost spominja le dogajanje na socialnem nivoju, medtem ko se na psihološkem odvija igra.

strukturiranju časa in *strokih*; (6) eksistencialne prednosti, ki utrjujejo osnovne OK/ne OK pozicije.

Obravnavana tematika je za razumevanje iger zelo pomembna, zato naj ponazorim omenjenih šest prednosti na primeru iz vsakdanjega življenja, tj. igri, ki jo Berne (*ibid*: 110–113) imenuje »Rapo« (izhajajoč iz angl. *rape*, posilstvo). Gre za igro (praviloma) med moškim in žensko in je »popularna« na različnih socialnih srečanjih oz. zabavah. Njen konstitutivni element je flirtanje. Npr. ženska sporoča moškemu, da je »na razpolago« in uživa v njegovih poskusih, da bi jo osvojil. A vendar – ko situacija pripelje do določene točke, se igra obvezno konča in (v najboljšem primeru presenečen, v najslabšem razjarjen) moški je zavrtnjen, kot da je sam nadežno odgovoren za celotno dogajanje. Ta točka odnehanja je lahko različna, v skrajnih primerih med »igralcema« pride celo do spolnega odnosa, ki pa je kasneje okarakteriziran kot posilstvo. Skratka, gre za manipulacijo z zgoraj omenjenimi »lažnimi ljubezenskimi znaki«, katere cilj nikakor ni v osnovanju ljubezenskega ali vsaj »običajnega« konsenzualnega spolnega odnosa, temveč v nekaterih prednostih.

Naj ponazorim šest prednosti za žensko iz obravnavanega primera. (1) Notranja psihološka prednost je izražanje sovraštva in projekcija krivde na dotičnega moškega. (2) Zunanja psihološka prednost je izogibanje pristni emocionalno-seksualni intimnosti. (3) Notranja socialna prednost je v projekciji odgovornosti na moškega, ki je označen kot slab. (4) Zunanje socialne prednosti so raznovrstne. Omogočajo prepričanja, ki jih utrjujejo razgovori »ob kavici« v smislu »vsi moški so prasci«, »poslušaj pripoved o tem, kaj mi je naredil, in potrdi, da imam prav«, »naredil mi je to in to, si se pripravljen tudi ti boriti zame?« itn. (5) Biološke prednosti so v izmenjavi spolnih *strokov*. (6) Eksistencialna prednost se skriva v »ugotovitvi« »nisem kriva« (»Jaz sem OK, Ti nisi OK.«). Posebej moram poudariti, da je bil namen predstavitve tega primera le v ponazoritvi različnih vrst prednosti za »igralko« te igre, ne pa pojasnjevanje, zakaj do igre sploh pride. To že posega na področje psihopatologije, zato te tematike na tem mestu jasno ne morem obravnavati.

Igre »podzemlja«²⁵

Od trenutka, ko je Berne prvič pisal o igrah, ki se odvijajo v »kriminalnem podzemlju«, so minila že več kot štiri desetletja, njegove tedanje ugotovitve pa v današnjem času še vedno vsaj deloma veljajo, čeprav postaja teorija iger vse bolj raziskana in kompleksna. Zaradi vedno večje prisotnosti »pomožnih« strok na sodiščih, centrih za socialno delo in za-

vodih za prestajanje kazni zapora in zaradi vse obsežnejšega interdisciplinarnega znanja kriminologov in drugih strokovnjakov, ki se ukvarjajo s kriminaliteto, je smotno predstaviti osnovne značilnosti nekaterih najpogostejših psiholoških iger, ki jih je moč zaslediti v »podzemlju« tako v zaporih kot zunaj njih. V pričujočem poglavju bom poleg teh govoril še o nekaterih drugih igrah, ki sodijo na področje »kriminalnega podzemlja« v širšem smislu.

Igra »ravbarjev in žandarjev«²⁶

Ker mnogi delinkventi ne marajo policije, se zdi, da jim prelišenje policistov prinaša ravno toliko zadovoljstva kot njihovo kriminalno dejanje, če ne še več. V luči ego stanja Odraslega se v kriminalne igre spuščajo zaradi materialnih ali nematerialnih pridobitev, na nivoju Otroka pa zaradi vznemirljivosti »lova« – pobega in pritajitve.²⁷ Na socialni ravni gre za pravo bitko, ki »igralce« najbolj zadovolji, če se Odrasli v vsakem izmed njih potrudijo, kolikor je mogoče. Toda na psihološki ravni mora Odrasli izgubiti, da bi Otrok zmagal. Ne biti ujet je pravzaprav protistrup za to igro. Tak udeleženelec namreč iz igre odstranjuje Otroški element, saj jo »predstavlja« na raven večine Odraslega in sodi v kategorijo lastnikov kazinojev ter »profesionalnih kriminalcev«, ki jim je več do dejanskega izkupička kot do igre. Tako je videti, da obstajajo tri jasno razdvojene skupine prestopnikov »iz navade« – (1) skupina tistih, ki se ukvarjajo s kriminalom zaradi dobička, (2) skupina tistih, ki so »na sceni« prvenstveno zaradi igre, ter (3) velika skupina tistih, ki se enako dobro »znajdejo« tako na eni kot na drugi strani.

»Obvezni dobitnik«, čigar Otrok si ne želi biti ujet, je najpogosteje v tem tudi uspešen. Na drugi strani je »obvezni poraženec«, ki igra »ravbarje in žandarje«, morebitni (na socialni ravni) zanj pozitivni izteki (v smislu, da ni ujet) pa so bolj plod srečnih naključij kot večine. Na dolgi rok konča tako, kot zahteva nje-

²⁶ Poimenovanje iger (kot tudi vseh drugih konceptov) z razumljivimi »laičnimi« izrazi je ena od bistvenih odlik TA, kjer je jasno razvidno diametralno nasprotno razmerje do zapletenega izrazoslovja psihoanalize.

²⁷ Otroška verzija igre »ravbarjev in žandarjev« je skrivanje, čigar osnovni element predstavlja (v resnici zaigrana) nejevolja, ko je otrok najden. Če ga npr. oče zaloti prehitro in brez prevelikega truda, se igra konča brez opaznejšega zabavnega elementa. Toda če je oče dober »igralec«, stori naslednje: okleva toliko časa, dokler se otrok na nek način (zavestno) ne izda. Tako »prisili« očeta, da ga najde, kljub temu pa še vedno izraža nejevoljo. Bistvena je namreč zabavna napetost, ki je s podaljšanim iskanjem ohranjena. A vendar če oče obupa, je otrok prej v razočaranem kot zmagovalnem psihičnem stanju. Ker je razočaran nad tem, da ni bil odkrit, kmalu postane jasno, da je razkrinkanje obvezni *payoff* te igre. Še več – nekoliko starejši otroci menijo, da se tisti, ki nikoli ni ujet, sploh ne zna »igrati«.

²⁵ Pričujoče poglavje, če ni drugače navedeno, temelji na Berne 1964: 116–123.

gov otrok, najpogosteje v zaporu.²⁸ Analogno temu piše Zoran Milivojević (2004b: 544). V sodni psihiatriji je znano, da obstajajo določeni »zločinci«, katerih kriminalna dejavnost je motivirana z represiranim oz. supresiranim²⁹ čustvom krivde. To so t.i. zločinci iz občutja krivde. Psihodinamični zaplet pri teh osebah je tragičen: s sabo nosijo doživljanje krivde iz svoje zgodnje preteklosti, ki je difuzno in nedefinirano. Ker jih to čustvo preganja, ga konkretizirajo v določeni kriminalni dejavnosti in to na način, ki omogoča, da so hitro prijeti. Takrat nastopi paradoksalni obrat, saj pokažejo znake olajšanja in razbremenitve. Kazen za zločin, ki so ga storili, jih razrešuje kronično supresiranega oz. represiranega doživljanja infantilne krivde. V to skupino spada tudi ljudje, ki se prijavljajo oblastem, kadar izvedo, da je bil storjen nek zločin, in trdijo, da so oni storilci, čeprav niso.³⁰

Mogoče je, da udeleženec obravnavane igre zamenja vlogo Ravbarja za vlogo Žandarja ali obratno. V nekaterih primerih je oseba lahko Roditeljski Žandar podnevi in Otroški Ravbar, ko pade mrak. Če se delinkvent »popravi«, lahko igra novo vlogo Rešitelja s tem, da npr. postane socialni delavec ali aktivist Rdečega križa. Kljub temu pa so »igralci« najpogosteje usodno vezani na svojo vlogo Ravbarja. Z vidika obravnavanega dramskega trikotnika gre pri dotični igri za verzijo, pri kateri pride do zamenjave vloge Preganjalca z vlogo Žrtve (*Persecutor-to-Victim switch*). Ravbar s storjenim kaznivim dejanjem najprej »preganja« ne samo organov odkrivanja, kot pravi Stewart in Joines (1987: 252), temveč celotno družbo skozi ogrožanje njenih temeljnih vrednot, s prijetjem pa konča kot Žrtev.

V luči povedanega postaja bolj jasno, zakaj so psihološke in sociološke študije »kriminalcev« nekoliko dvoumne, nejasne in neproduktivne. Gre za dve vrsti ljudi, ustaljeni teoretični in izkustveni pojmi pa ju ne ločujejo v tisti kvalitativni meri, kot jo ponuja TA. Tako (torej) piše Berne pred več kot štiridesetimi leti. V času, ki je vmes pretekel, je bilo opravljenih mnogo raziskav, ki so npr. dokazale, da je zanesljivost kaznovanja izrazit zastraševalni element, zato lahko država najbolj zniža kriminaliteto s povečanim tveganjem prijetja, ki je odvisno od sposo-

bnosti policije (Brinc 2000: 231–234).³¹ Kljub temu pa nobeni kriminološki teoriji (še) ni uspelo v popolnosti razložiti vseh pojavnosti kriminalitete, zato je vsak prispevek, ki osvetljuje morda spregledana področja in ponuja nekatere (pa čeprav delne) rešitve, toliko bolj dragocen. Berne je opozarjal, da se redko razkrinkanje »kriminalcev neigralcev« nujno izteče v dejstvo, da je največji del kliničnega znanja zasnovan na sociološkem, psihološkem in psihiatričnem preučevanju »kriminalcev igralcev«, kar očitno prikazuje izkrivljeno celostno sliko.

Naj ponazorim to splošno razpravljanje na nekaterih primerih. »Profesionalni« vlomilci praviloma opravijo svoje »delo« tako, da za sabo ne pustijo obremenjujočih sledi. Vlomilec v vlogi Ravbarja pusti na kraju zločina sledove, ki vodijo k njegovemu odkritju. Bančni ropar si praviloma prizadeva dokončati kaznivo dejanje z izogibanjem nasilju, ropar v vlogi Ravbarja pa zgolj čaka na povod, da lahko sprostijo svojo nakopičeno jezo. Kot vsak drugi profesionalc, »čisti kriminalc« teži k opravljanju svojih »operacij« na najmanj problematičen način, medtem ko Ravbar (ne)hote »spodrsne« sredi dejanja. Prvi se nikoli ne loti akcije, preden ta ni načrtovana do vseh podrobnosti, drugi se je loti brezglavo. V kolikor denimo, član kriminalne združbe izkaže vidno težnjo po igranju igre, s čimer bi bila lahko ogrožena usoda tako kriminalnih dejavnosti kot drugih članov, ti praviloma zoper njega izvršijo »ustrezne ukrepe«. Dober primer trivialne razširjenosti igre »ravbarjev in žandarjev« je tudi kleptomanija. Nekatere druge variacije igre so še »lopovi in inšpektorji« (enake značilnosti), »lopovi in cariniki« (tihotapljenje blaga in ljudi), igra »na sodišču«³² ipd.

Analiza igre »ravbarjev in žandarjev« v smislu *G formule* ($C + G = R - S - X - P$) bi izgledala nekako takole. *Con* (»želim

²⁸ Podobna je situacija pri kockarjih. Na družbeni ravni je »profesionalni« kockar tisti, ki hazardiranje uporablja kot osnovni vir sredstev za preživetje. Na psihološkem nivoju pa sta dve vrsti kockarjev. Obstajajo tudi tisti, ki ves čas igrajo igro, tj. igrajo se z Usodo. V njih mora želja Odraslega po zmagi priznati premoč potrebi Otroka po porazu.

²⁹ Poenostavljeno rečeno gre pri supresiji (prikrivanju, pridušitvi) za situacijo, ko se neko čustvo sicer doživlja, vendar ga subjekt zavestno ne izraža, v primeru represije (potlaččenja) pa za emocijo, ki je prisotna na nezavedni ravni in se izraža le posredno, npr. skozi sanje, fantazije itn.

³⁰ Z vidika psihoanalize prim. Hollin 1989: 34–38. Iz prestopnikove premočne vesti oz. prestrogega »nadjaza« (superega) izvirajo iracionalna občutja krivde in posledično »želja po kaznovanju«, ki jo je mogoče zadovoljiti z dovolj nespretno izvršenim kaznivim dejanjem.

³¹ Razvojna psihologija v zvezi z oblikovanjem psihičnih struktur, ki omogočajo doživljanje čustva krivde, prinaša podobna dognanja. Tu igrata ključno vlogo roditeljska prepoved in kazen. V prvi stopnji je pomembno otrokovo zavedanje o tem, kaj je prepovedano, kot tudi zavedanje, da bo kaznovan, če ga starši *ujamejo* v prepovedanih aktivnostih. V tej stopnji internalizacije roditeljskih figur bo otrok vseeno deloval tako, kot ne bi smel, če bo prepričan, da ga starši ne bodo odkrili. Le v primeru, če bo zaloten, se bo pojavil strah pred kaznijo kot specifično čustvo, ki se kasneje razvije v čustvo krivde. Dokler otrok ni razkrinkan, se njegova t.i. »fantazija o popolnem zločinu« le še podkrepljuje v prepričanje, da lahko tudi v prihodnje krši prepovedi oz. zapovedi, saj samega sebe ocenjuje kot dovolj večjega in pametnega, da ne bo ujet in kaznovan. Prav iz tega razloga je za popolno internalizacijo, tj. osvojitve roditeljske prepovedi oz. norme kot del lastnega vrednostnega sistema, razkrinkanje in kaznovanje ključno (Milivojević 2004b: 543–544). Je pri slabo opravljeni socializaciji analogno torej prijetje ključno za osvojitve družbenih norm?

³² Ta igra zahteva vsaj tri udeležence – nasprotni stranki, ki predstavita svoj »primer« pred »sodnikom«. Slednji je lahko »formalni« na resničnem sodišču, pa tudi »neformalni« – npr. psihiater, šef, ravnatelj (James in Jongeward 1996: 206–207).

biti ujet, ker moram končati v zaporu») + *gimmick* («želim te ujeti») = *response* (zagrešitev kaznivega dejanja in skrivanje/pregon storilca) – *switch in crossup* (razkrinkanje in prijetje) – *payoff* (potrjevanje življenjskega scenarija, poplačilo za »stare grehe«, »sem življenjski poraženec« oz. »Jaz nisem OK«).³³

Nekoliko podrobneje si oglejmo še izsek iz kompleksne dinamike dramskega trikotnika na primeru razmerja med storilcem kaznivega dejanja, oškodovancem ter organi odkrivanja, pregona in sojenja, kot ga nakazuje Berne (1975: 217–218). Morda je na tem mestu vredno omeniti, da morebitna prisotnost vlog dramskega trikotnika v medosebnih ali družbenih odnosih ne pomeni nujno istočasne prisotnosti katere izmed iger v smislu TA. Ta primer navajam zaradi zanimive preslikave in dokaza uporabnosti Karpmanovega trikotnika na različnih točkah socialnega življenja, tudi v pravosodju. Nikakor pa ne trdim, da vsak kazenski postopek ustreza igri »ravbarjev in žandarjev«, kar bi bilo naravnost smešno.

Prestopnik je v razmerju do svoje žrtve (ki je »tudi« Žrtev)³⁴ Pregarjalec. Žrtev nato prijavi dejanje oblastem in postane v primeru zasebne tožbe ali subsidiarnega pregona sama oz. preko državnega tožilstva Pregarjalec storilca. Dokler ta ni prijat, je Pregarjalec jasno tudi policija.³⁵ Če storilec tekom postopka najame odvetnika ali mu je ta dodeljen po uradni dolžnosti, nastopi nova zanimiva situacija. Odvetnik je v razmerju do

storilca profesionalni Rešitelj, v razmerju do žrtve in policije pa Pregarjalec, saj denimo, pred sodiščem poskuša (seveda če primer to dopušča) dokazati nezakonitost ravnanj policije, prispevek žrtve h kaznivemu dejanju ipd. Sodnik(i) oz. porotniki imajo spet obširno vlogo. V primeru obsodilne sodbe so v razmerju do storilca in njegovega odvetnika Pregarjalci (kot tudi kasneje organi izvrševanja kazenskih sankcij), v razmerju do tožilstva in žrtve pa Rešitelji, obratno v primeru oprostilne sodbe. Podobna dinamika se nadaljuje tudi v procesu pritoževanja, gre skratka za obširno paletu vlog in razmerij, ki bi jih lahko opisali toliko, kolikor je potencialno možnih odnosov in situacij v sistemu kazenskega pravosodja.

Igra »Kako se pobegne od tod«

Dokazano je, da najbolje prenašajo zaporniški režim tisti obsojenci, ki konstruktivno organizirajo svoj čas z aktivnostmi, zabavo ali igrami.³⁶ To dejstvo je zelo dobro poznano paznikom in upravi zaporov, saj je na zapornika psihološko najlažje vplivati tako, da se ga prisili v pasivnost in izolacijo od stikov z ljudmi.³⁷ Priljubljena aktivnost zapornikov v samicah

drugi pa iz Kritičnega roditelja. Slednji »ščitijo« družbo tudi pred tistim, kar ji ne škodi oz. ljudem celo koristi. Njihova »zaščita« je represivna, pogosto povezana s podkupninami, temelji pa na čustvih jeze in strahu, kar pri ljudeh vzbuja istovrstne emocije in tako ustvarja pogoje za samopodkrepljujoči se sistem. Vsak policist, ki je prisiljen izvajati oz. varovati nelegitimno zakonodajo ali je med opravljanjem svojega dela »pritisnjen ob steno«, bo skoraj zagotovo odreaģiral iz ego stanja Kritičnega roditelja. Prim. Berne 1975: 209. Ob tem sem se spomnil tudi na taktiko »good cop – bad cop«, ki jo kriminalisti včasih uporabljajo pri zaslišanju osumljenec z namenom pridobiti čim več koristnih podatkov o kaznivem dejanju ali celo priznanje. Tudi tu bi našli analogijo s prevladovanjem Kritičnega roditelja pri nemem ter Negujočega roditelja pri drugem kriminalistu.

³³ Še kratka strnjena analiza igre v obliki, kot jo podaja Berne. *Teza*: Poglejmo, če me lahko uloviš. *Cilj*: Ohrabritev. *Vloge*: Ravbar, Žandar (Sodnik). *Dinamika*: (1) skrivanje, (2) kriminal. *Družbeni model*: Roditelj–Otrok. *Otrok*: »Poglejmo, če me lahko uloviš.« *Roditelj*: »To je moja služba.« *Psihološki model*: Roditelj–Otrok. *Otrok*: »Moraš me ujeti.« *Roditelj*: »Aha, tu si.« *Poteze*: (1) zoperstavljanje (neposlušnost avtoriteti) – indignacija (ogorčenost, jeza, prizadetost); (2) skrivanje – nerviranje; (3) izzivanje – zmaga. *Notranje psihološke prednosti*: »materialno« poplačilo za stare grehe. *Zunanje psihološke prednosti*: protifobične. *Notranje družbene prednosti*: »poglejmo, če me lahko uloviš«. *Zunanje družbene prednosti*: »skoraj sem se izmuznil« (v obliki kratkočasnega pogovora na zabavah): »skoraj se je/so se izmuznil(i)«. *Biološke prednosti*: pri/poznanost. *Eksistencialne prednosti*: »vedno sem bil poraženec (Jaz nisem OK)«.

³⁴ Kadar govorimo o realnih družbenih vlogah, uporabljamo malo začetnico, v primeru vlog v smislu dramskega trikotnika pa veliko začetnico. Prim. Steiner 1990: 153–154. Enako velja tudi za razmerje med ego stanji Roditelja, Odraslega in Otroka ter »otipljivimi« materjo in očetom, njunimi potomci oz. odraslo osebo.

³⁵ V zvezi z delovanjem policije velja omeniti zanimivo opazko, ki jo podaja Steiner (*ibid*: 46). Za potrebe popolnega razumevanja moram najprej zapisati, da se ego stanje Roditelja v smislu funkcionalne TA deli na Negujočega roditelja, ki je empatičen in zaščitniški, ter na Kritičnega roditelja, ki nadzira in postavlja pravila. Pravilno uravnoteženo delovanje iz obeh ego stanj je izjemnega pomena za zdrav psihološki razvoj otroka. Nekateri policisti delujejo iz svojega Negujočega roditelja, zato jih ljudje spoštujejo in odobravajo, spet

³⁶ Po mojem mnenju je ameriška TV serija OZ ena izmed tistih, ki so do sedaj najboljše in prav nič olepšano prikazale vsakodnevno življenje obsojencev v maksimalno varovanem zaporu (*level four correctional facility*), njihove medsebojne relacije, razmerja do paznikov in vodilnega osebja, sploh pa psihološko izredno zanimivo dinamiko odnosov znotraj posameznih klik, ki se oblikujejo v totalnih institucijah. Povsem po pravilu najdemo v vsaki skupini »alfa samca«, njegovo »beta« desno roko, »gama« člane tolpe, pa tudi »omega«, ki v skupini nima vrednosti in mora opravljati različna umazana dela. Slednji lahko izgubi status »omega« in napreduje le v izjemnih primerih, prav tako pa škodovanje njemu praviloma ni razlog za maščevanje nasproti drugim klanom.

³⁷ Stalno sprejemanje dražljajev iz okolja je nujno za nemoteno delovanje človeških možganov. V primerih dolgotrajne izolacije možgani »preliscičijo« stvarnost tako, da si začnejo dražljaje »izmišljati«, prihaja npr. do halucinacij. Tako ne preseneča, da je tudi po slovenski zakonodaji samica najhujša sankcija, ki lahko doleti obsojenca zaradi disciplinskega prestopka, storjenega v zaporu, oz. zaradi kaznivega dejanja, za katerega je zagrožena zaporna kazen do enega leta. Predpisane so zgornje meje za časovno bivanje v samici, brez njih bi bila sankcija jasno kontraproduktivna.

(če jim je to sploh dovoljeno) je branje ali pisanje knjig, priljubljena zabava pa načrtovanje in izpeljava pobega, s čimer so nekateri izmed njih (kot npr. Casanova ali baron Trenck) postali tudi slavni.

Kadar govorimo o igri »kako se pobegne od tod« oz. »hočem domov«, je situacija nekoliko drugačna. Igro je mogoče zaslediti tudi v različnih vrstah bolnišnic (skratka v vseh totalnih institucijah,³⁸ čeprav jih Berne seveda tako ne imenuje), treba pa jo je razlikovati od »lepega obnašanja« v zaporu, ki (v smislu zgoraj razloženih možnosti strukturiranja časa) ne sodi v kategorijo iger. Obsojenec, ki si resnično želi izhoda na svobodo, se poskuša dokazati pred zaporskimi oblastmi, da bi čim prej uresničil svojo namero. A vendar zelo pogosto v ta namen uporablja igro, ki jo Berne imenuje »psihiatrija« oz. »skupinska terapija«. Tudi v sodobni penološki literaturi je često moč zaslediti pojem »terapevtska igra« – obsojenec se pri njej zgolj pretvarja, da angažirano sodeluje z različnimi terapevti, saj je njegov cilj le pridobitev drugih (nepsiholoških) ugodnosti.³⁹

Igro »kako se pobegne od tod« igrajo tisti »prebivalci« zavodov za prestajanje kazni zaporu, katerih Otroci si v resnici ne želi biti svobodni.⁴⁰ Ti simulirajo »lepo obnašanje« (z navidezno namenom, da bi čim prej prišli na prostost), v kritičnem trenutku pred npr. pogojnimi odpustom denimo, pa s kakšnim ekscesom sabotirajo sami sebe, zato posledično niso izpuščeni. Pri »lepem obnašanju«, kjer človek dejansko želi zapustiti zapor, Roditelj, Odrasli in Otroci dosežejo osvoboditev

z vzajemno usklajeno aktivnostjo, medtem ko se pri »hočem domov« Roditelj in Odrasli se držita »predpisanega« postopka »*good behaviour*« vse do kritičnega trenutka, v katerem vajeti v svoje roke prevzame Otroci in vse pokvari. Slednji se v resnici izredno boji možnosti izhoda v negotovi zunanji svet.⁴¹

Obračunane igre morajo odkrivati in preprečevati izurjeni strokovnjaki »budnega očesa«. Posebej začetniki v skupinski psihoterapiji so pogosto zavedeni in se naivno vključijo v zapornikovo igro. Izkušeni psihoterapevt, ki se zaveda, katere so najpogostejše oblike zlorab v tretmansko usmerjenih kazenskopopravnih institucijah, si ne bo dovolil spregledati značilnih znakov ustvarjanja psiholoških iger in jih bo imel možnost zatreči v kali. »Lepo obnašanje« z (iskrenim) namenom čim prejšnje izpustitve je poštena aktivnost, zato ni nobenega razloga, da se o njej v terapevtski skupini ne bi smelo odkrito pogovarjati. »Kako se pobegne od tod« je po drugi strani problem, ki zahteva aktivno zdravljenje. Le z njim bo v perspektivi mogoče doseči popolno rehabilitacijo zapornika, ki nikoli ne bo sposoben živeti na svobodi, če se poprej ob ustrezni pomoči ne bo otresel lastnih, globoko zakoreninjenih psiholoških strahov pred »strašljivim zunanjim svetom«.⁴²

Še analiza v okviru formule iger. *Con* (»nočem na svobodo, ker mi je v zaporu tako prijetno domače«) + *gimmick* (»poskrbel bom, da boš ostal tukaj«) = *response* (vzorno vedenje, prizadevanje za pogojni odpust) – *switch in crossup* (»zagrešil sem nekaj hudega, zato ne morem biti izpuščen«) – *payoff* (potrjevanje življenjskega scenarija, »sem življenjski poraženec« oz. »Jaz nisem OK«).

Podobna igri »hočem domov« je aktivnost »morate me poslušati«. Pri njej »prebivalec« nekega zavoda ali koristnik uslug neke socialne službe izkorišča svojo pravico do pritoževanja. Take pritožbe so pogosto neutemeljene. Namen tovrstnih dejavnosti je prepričati samega sebe, da mu bodo oblasti namenile dovolj pozornosti. Če so pritožbe zavržene ali zavrnjene brez razvidne angažiranosti, se iz tega lahko izrodi marsikaj, v skrajnih primerih tudi fizično nasilje, usmerjeno proti sebi ali drugim. Če je pritožbam »avtomatično« ugodeno, se

³⁸ V totalnih institucijah (zaporih, (umo)bolnicah, popoljševalnicah, vojašnicah, šolah, domovih za ostarele, internatih, semeniščih, samostanih, ladjah itn.) je posameznik vključen v mnoge procese, ki lahko spremenijo njegov »družbeni jaz« in mu vsilijo novo samopodobo/vlogo, ki jo podpira institucija. »Desocializaciji« (izbrisu vidikov »socialnega jaza«, ki omogočajo normalno samoopredeljevanje) sledi »resocializacija« (prevzem institucionalne identitete/vloge/ideologije, veljavnih pravil in pričakovanj osebja). Prim. Goffman, 1991.

³⁹ Tu je treba opozoriti na problematiko tretmana v zaporih, kot je zamišljen v slovenski zakonodaji. Tretman je vsako strokovno utemeljeno obravnavanje, da se posamezniku omilijo fizične, psihološke in socialne težave. Tretman je zapornikova pravica, ki jo lahko sprejme s podpisom ali pa zavrne, ker morda meni, da gre za nedopusten poseg v njegovo osebnostno sfero. Obsojenca je treba seznaniti s posledicami nepodpisa, ki so predvsem v odsotnosti različnih ugodnosti. Zato je pravzaprav težko govoriti o tretmanu kot pravici. Prav iz tega razloga se večina zapornikov spusti v »terapevtsko igro«.

⁴⁰ Situacijo je treba razlikovati od tistih, pri katerih želja ostati v zaporu izvira iz racionalnega Odraslega. Npr. brezdomcu, ki nima strehe nad glavo, bivanje v toplih prostorih z zagotovljeno redno prehrano zagotovo predstavlja ugodnejšo možnost kot negotovo prebijanje iz dneva v dan.

⁴¹ Berne omenja zanimive primere beguncev, ki so proti koncu tridesetih let prejšnjega stoletja emigrirali iz Nemčije v ZDA, kjer so »postal« duševni bolniki. Po določenem času je prišlo do izboljšanja njihovega zdravstvenega stanja in do prošelj, naj bodo izpuščeni iz psihiatričnih bolnišnic. A vendar – bolj kot se je približeval dan odpusta, v večji meri so se vračali simptomi bolezni.

⁴² Omeniti velja še igro »izdaje«. Medtem ko je izdajanje za druge inkriminatorskih dejstev za »pravega kriminalca« del prizadevanj, da mu oblasti v zameno ponudijo določene ugodnosti (predvsem hitrejšo izpustitev), v primeru igre »uporabnik« v resnici nima takega namena, saj na svobodi ne bi imel več nikogar, ki bi ga lahko »zašpecal«.

bo število zahtev le še povečalo. Antiteza je v tem, da pristojni organi potrpežljivo in z vidnimi znaki zanimanja poslušajo, kaj ima pritožnik povedati, saj bo ta s tem zadovoljen in pripravljen na sodelovanje, ne zahtevajoč ničesar več. Seveda pa mora biti organ izurjen in sposoben, da prepozna razlike med igro »morate me poslušati« ter resnimi zahtevami, naj se nekaj izboljša. Analogija s kverulantstvom je očitna.

Nekateri izseki iz tematik, zanimivih za kriminologijo

Potem ko sem predstavil nekatere igre »podzemlja«, ki jih je Berne obravnaval v monografiji *Games People Play*, si pogledajmo še nekaj z njimi povezanih razmišljanj iz njegovih kasnejših del oz. razmišljanj drugih avtorjev.

Berne (1975: 215–216) navaja, da je najenostavnejša in najbolj direktna pot postati »porazenec«⁴³ skozi kriminal, hazarderstvo ali zasvojenost z drogami. Delinkventi se delijo v dve skupini – (1) »zmagovalce«, ki so profesionalci in ki se redko, če sploh kdaj, znajdejo v zaporu, ter (2) »poražence«, ki sledijo roditeljski prepovedi »ne zabavaj se«.⁴⁴ Slednji se sicer določen čas lahko zabavajo, potem pa so prisiljeni slediti svojemu življenjskemu scenariju tako, da preživijo leta in leta v zaporu. Če so izpuščeni zaradi preteka kazni, pogojnega odpusta, nepravilnosti v postopku (ali česar koli pač že), se jim kmalu »posreči« vrniti se nazaj v »domače« okolje.

Tudi hazarderji se delijo na »zmagovalce« in »poražence«. Prvi igrajo pazljivo in prihranijo oz. investirajo priigrani denar. Sposobni so odnehati takrat, ko jim gre dobro. Drugi izzivajo srečo in če slučajno res zmagojo, priigrano ponovno zakockajo takoj, ko je mogoče. Razlika med skupinama je torej v tem, ali imajo kockarji skriptno dovoljenje ali prepoved zmagati.

⁴³ V luči eksistencialnih pozicij je »zmagovit« edinole pogled Jaz sem OK, Ti si OK. Depresivna pozicija Jaz nisem OK, Ti si OK, je pogosta med melanholičnimi samomorilci, hazarderskimi »poraženci« ter ljudmi, ki se »znebijo sebe« na način, da se izolirajo v različnih institucijah, zaporih ali psihiatričnih bolnišnicah (Berne 1975: 112; Harris 1995: 44). Prim. James in Jongeward 1996: 36.

⁴⁴ Roditeljska prepoved (*injunction*) je sporočilo, izhajajoče iz starševskega ego stanja Otroka, ki postane bistveni del otrokovega življenjskega scenarija. Berne je menil, da to prepoved potomcu preda roditelj nasprotnega spola, medtem ko demonstracija načina, kako prepovedi zadostiti, izhaja iz ego stanja Odraslega roditelja istega spola (»program«). Če ponazorim na omenjenem primeru »ne zabavaj se« (kar se včasih izteče tudi v »zabavam se lahko le pod vplivom drog«) – ob domnevi, da je delinkvent, denimo moškega spola, *injunction* izvira iz Otroka njegove matere, medtem ko se njegov oče najverjetneje dejansko nikoli ni znal zabavati (oz. je bil tega zmožen le pod vplivom drog).

Kar zasvojeni hazarder potrebuje, ni analiza, zakaj se podaja v kockanje, temveč dovoljenje, da preneha biti »porazenec«. Če tega dobi (npr. z intenzivno psihoterapijo), lahko opusti hazardiranje ali pa z njim nadaljuje, vendar prične zmagovati. Analogno velja tudi v primerih zasvojenosti z alkoholom oz. drugimi drogami, kjer so vsi napor pogosto usmerjeni zgolj v ugotavljanje vzrokov za neželjeno stanje, medtem ko manjka preprosto dovoljenje: »prenehaj piti/se drogirati«.⁴⁵

Kot pravi Berne (*ibid.*: 259–261), še vedno poteka razprava o tem, ali so »zmagovalci« zmagovalci zato, ker imajo zmagovalne življenjske scenarije, ali zato, ker s sabo nosijo dovoljenje biti avtonomni. Nobenega dvoma pa ni o dejstvu, da »poraženci« sledijo programiranju svojih staršev in pritiskom, ki izhajajo iz lastnih »demonov«.⁴⁶ Pravimo, da živijo v skladu s tragičnim življenjskim scenarijem. Tragični skripti so osnovani na negativnih roditeljskih prepovedih, ki jih pogosto spremlja intenzivno starševsko kaznovanje. Ljudje, ki jim sledijo, pogosto živijo dramatično⁴⁷ – odločijo se ubiti nekoga ali pa biti npr. tako depresivni, da bo to nekdo opazil in jih strpal v katero od »privlačnih« institucij, kot so bolnišnice, zapori, psihiatrične ambulante (Steiner 1990: 61, 98, 100).

Zanimiva je primerjava rigidnega življenja v skladu s scenarijem in »nostalgičnega zapornika«. Mnogi ljudje, ki so preživeli vrsto let v zaporu, doživljajo zunanji svet kot mrzel, težaven in strašljiv prostor, zato kmalu zagrešijo kaznivo dejanje, da bi se spet znašli za rešetkami. Življenje v zaporu je morda res mizerno, a vendar je domače – poznajo vsa (ne)pisana pravila, zato se jih lahko držijo in se izogibajo resnejšim težavam, ponovno srečajo stare prijatelje ... Analogna situacija se zgodi takrat, ko posameznik poskuša pobegniti iz »kletke« svojega scenarija. »Tam zunaj« ni prijetno. Ker se ne spušča več v igre,

⁴⁵ Ta trditev vendarle zveni nekoliko preveč poenostavljeno. Smiselno pa bi bilo omeniti še pojma kontra-prepovedi oz. kontra-scenarija (Steiner 1990: 101). Kontra-prepoved je sporočilo, izhajajoče iz starševskega ego stanja Roditelja, ki »dovoljuje« otroku in kasneje odraslemu, da ni dolžan upoštevati morebitnih *injunctions*, vse dokler sledi navodilom kontra-skripta. Če ostanemo pri prepovedi »ne zabavaj se«, se subjekt sme zabavati, če upošteva kontra-scenarij, ki npr. pravi »trdo delaj«.

⁴⁶ V prid avtonomnosti *ibid.*: 103–104. Otroka v Otroku v smislu strukturalne analize je Berne imenoval Demon. Ego stanja drugega reda (tj. ego stanja znotraj ego stanj) se časovno oblikujejo bolj zgodaj oz. ko oblikovanje celotne ego strukture še zdaleč ni zaključeno. Tako so (uporabljam Bernovo terminologijo) Elektroda, Mali profesor in Demon posledica otrokovega dožemanja sveta v najzgodnejših letih, medtem ko so ego stanja znotraj Roditelja odsev ego stanj, ki so se oblikovala v posameznikovih starih še v njihovem otroštvu.

⁴⁷ »Znamenite osebnosti« s tragičnim skriptom naj bi bile tudi npr. Robin Hood, Pepelka, Jezus Kristus in še marsikdo.

ki se jih je udeleževal v skladu s scenarijem, izgubi »prijatelje«, zato mora poiskati nove, kar je pogosto težavno. Na koncu zdrsne nazaj v življenje po starih vzorcih na enak način, kot se v »arest« vrne »nostalgčni zapornik«. ⁴⁸

Ta primerjava ni edina, kjer TA uporablja penološko terminologijo. *Gallows laugh* oz. »smeh na vislicah« se zgodi v situacijah, ko posameznik umre z zavestjo, da je vse življenje zvesto sledil (kolikor že negativnim) skriptnim prepovedim. Londonski prestopniki v osemnajstem stoletju so bili živi primerki »obešenjaškega humorja«, saj so zelo pogosto še v zadnjih minutah zabavali občinstvo, ki je prisostvovalo izvršitvi smrtne kazni. Njihove smrti so namreč sledile *injunctions*, ki so jim jih v življenjske scenarije vsadile njihove matere: »Končal boš na vislicah, prav tako kot je tvoj oče, sinko moj.« (Berne 1975: 226–227)

V vsakem človeku, navaja Berne (*ibid.*: 302–305), je moč najti Malega fašista (zgoraj omenjeni Demon oz. Otrok v Otroku), ki izhaja iz najglobljih plasti osebnosti. V civiliziranem svetu je najpogosteje globoko pokopan pod plast družbenih idej in treninga, toda kot zgodovina znova in znova dokazuje, lahko ob »primernih« dovoljenjih in vzpodbudah izbruhne na svobodo. Berne definira »fašista« kot osebo, ki ne izkazuje nikakršnega spoštovanja do sočloveka in ga dojema kot svoj plen. Izvore tovrstnega gledanja vidi v kanibalizmu, se pa zaveda, da v sodobnem svetu ob fizičnem nasilju vse bolj bode v oči psihično, kjer je trpljenje žrtve za agresorja bistvene pomena.

Politične aktivnosti se pogosto napajajo v nezavednem besu ljudi (politikov), ki so bili kot otroci zlorabljeni na različne načine. ⁴⁹ S projekcijo besa na »zunanje sovražnike« je mogoče ohraniti idealizacijo roditeljskih figur. Kadar starši ne spoštujejo otroka kot živega bitja oz. vidijo v njem le

sredstvo za doseganje lastnih nezavednih ciljev, ⁵⁰ lahko ta, ko odraste, išče zadoščenje v bolečih ideoloških »resnicah«. Nacionalizem, rasizem, fašizem ipd. niso nič drugega kot intelektualne oblike bega pred nezavednimi spomini na nespoštovanje v otroštvu, ki se (ob izhodišču, da denimo, nek politični voditelj ni več nemočen otrok, temveč oblastnik z vsemi razpoložljivimi mehanizmi moči) kompenzatorno projicira v nevarno in destruktivno nespoštovanje človekovega življenja, skrito v opevanem političnem programu. Dinamika različnih nacionalističnih gibanj nima dosti opraviti z resničnimi interesi ljudi, ki se bojujejo in sovražijo, ogromno pa je povezav z njihovimi ponižujočimi in izkoriščajočimi otroštvimi (Miller 1997: 121, 127, 134).

Mali fašist v vsakem človeškem bitju je mali mučitelj, ki uživa ob nemoči in trpljenju svojih žrtev. Večina ljudi tovrstne težnje potlači, saj se jih boji, oz. se pretvarja, da Mali fašist sploh ne obstaja. Tako gledanje je nevarno, saj lahko nezavedanje in zanikanje vodita do položaja, ko človek zaradi neobvladovanja situacije postane njena žrtev. Če Mali fašist vendarle pride na plano, je oseba nagnjena k objektivizaciji, opravičevanju in upravičevanju. Naj na tem mestu zgolj omenim zelo znan eksperiment o poslušnosti avtoriteti, ki ga je izvedel Stanley Milgram in katerega rezultati so bili in ostajajo šokantni. Izkazalo se je namreč, da je večina ljudi ob prisotnosti in vodstvu nekoga, ki je doživet kot avtoriteta, prostovoljno pripravljena izpolnjevati njegova navodila, čeprav ta vodijo k ogrožanju ali škodovanju zdravju in življenju drugih živih bitij. ⁵¹

Za zaokrožitev slike velja omeniti še tezo Hannah Arendt, ki jo dokazuje v svojem znanem delu *Eichmann in Jerusalem*. Avtorica navaja, da pri posameznikih, ki so v času nacistične Nemčije zagrešili najhujša antijudovska grozodejstva, ki jih beleži zgodovina, sploh ni šlo za kakšne »perverzne sadiste« ali »abnormalne pošasti«, ampak za ljudi, ki »niso bili perverzni ali sadistični, temveč zelo in strašljivo normalni« (Arendt 1994: 276). Govorimo o ljudeh, ki za svoja ravnanja niso imeli nikakršnih osebnih motivov, saj se pravzaprav »nikoli niso zavedli, kaj počnejo« (*ibid.*: 287). V resnici posamezni storilec v mogočnem aparatu genocida ni pomemben, saj se problem razširja na celotno nacistično družbo. Ali kot pravi avtorica: »Eichmann je v vsakem izmed nas.« (*ibid.*: 286)

Berne v zvezi z Malim fašistom podaja tudi primer posilstva, pri katerem vidi dva »pozitivna« izhoda za posiljevalca – biološkega in psihološkega. Biološki je spolno zadovoljstvo in vznemirljivost, psihološki pa nekakšna kvaziintimnost med storilcem in žrtvijo, ki se vzpostavi zaradi izkazane ranljivosti

⁴⁸ Berne predstavi primer človeka, ki je služil pogojno obsodbo s triletno preizkusno dobo, med katero je živel povsem po črki zakona. Dva tedna pred iztekom preizkusne dobe pa je zagrešil kaznivo dejanje. Berne trdi, da je primer prikaz *scripty behaviour*, življenja v skladu s scenarijem.

⁴⁹ Zaradi otrokove popolne odvisnosti od staršev kot edinega vira za njegovo preživetje je njihova idealizacija logična, zato se še tako boleča in otrokov zdrav psihološki razvoj zavirajoča roditeljska sporočila vsidrajo globoko v otrokovo podzavest. Psihične travme (kompulzivno ponavljanje situacij, ki spominjajo na »domače« čustvene okoliščine v otroštvu), ki se zaradi tega pojavljajo v odraslosti, je mogoče odpraviti le s pomočjo globljega emocionalnega uvida v zavrte posameznikove potenciale, kar se lahko zgodi le tekom psihoterapije ali »zdravega« intimnega medosebnega odnosa. Kljub temu je za slednjega »razčiščenje s preteklostjo« praviloma nujni predpogoj. Gl. Miller, 1997. Kompulzivno ponavljanje ustreza pojmu igre v TA.

⁵⁰ Gre za prikrajšanja, ki so jih bili starši deležni v lastnem otroštvu in jih poskušajo kompenzirati skozi odnos s svojimi otroki.

⁵¹ Gl. Milgram, 1990.

in (vsiljenega) vzajemnega »razkrivanja duš«. Dandanes obstaja mnogo teorij, ki se ukvarjajo z vzroki in dinamiko posilstev. Omenjajo se feministični, psihopatološki vidiki, teorije družbenega učenja, socialno-psihološke teorije, biološki (evolucijski in genetski) pogledi itn. Skupni imenovalec teh in drugih teorij pa je zlasti tisti, ki zmanjšuje pomen bioloških »dobitkov« in poudarja pomembnost psiholoških. Temeljni motiv za posilstvo namreč ni spolna zadovoljitev, temveč demonstracija moči posiljevalca.

Thomas A. Harris (1995: 47–48) se dotika vprašanja psihopatoloških storilcev kaznivih dejanj. V nasprotju s »kriminalno« eksistencialno pozicijo »Jaz nisem OK, Ti si OK«, ki sem jo predstavil zgoraj, avtor trdi, da gre pri tej skupini v resnici za pozicijo »Jaz sem OK, Ti nisi OK«. Gre za ljudi, ki so bili v otroštvu tako intenzivno in brutalno zlorabljeni, da so bili prisiljeni zavzeti ta pogled.⁵² »Battered child« poleg trpljenja v podzavest vtisne tudi starševsko dovoljenje, da je v življenju močan in krut oz. prepojen s sovraštvom, ki ga uspešno skriva za masko vljudnosti. Bistvo njegovega delovanja v odraslosti je v tem, da svojih ravnanj ni sposoben realistično ocenjevati in presojati. »Nepopravljivi kriminalci«, ljudje »brez vesti«, ki zavzemajo pozicijo »Jaz sem OK, Ti nisi OK«, so prepričani, da nikoli ne storijo nič napačnega ter da vsa krivda v vsaki situaciji leži v drugih (Harris uporablja termin »moralna imbecilnost«). Čeprav je obravnavan položaj tisti, ki posamezniku omogoča preživeti peklena otroška leta, se v odraslosti stopnjuje do tistih družbeno nedopustnih razsežnosti, v katerih je celo odvzeti življenje drugemu živemu bitju subjektivno popolnoma upravičeno.

Zgoraj sem že omenil, da je ego stanje Roditelja tisto, ki med drugim »skrbi« za to, da posameznik ravna v skladu s splošno sprejetimi družbenimi normami. Kaj pa se zgodi v primeru, ko je ego stanje Roditelja izključeno?⁵³ Harris (*ibid.*: 99–101, 163–165) govori o tem, da gre prav v takem primeru za osebo »brez vesti«. Izključenemu Roditelju se pridruži še fenomen kontaminacije Odraslega z Otrokom.⁵⁴ Zaradi brutalnega ravnanja star-

šev v otroštvu so njihova (tudi morebitna nekatera pozitivna, ki bi usmerjala v družbeno sprejemljivo vedenje) sporočila popolnoma izključena iz posameznikove zavesti, kjer prevladujejo zgodnji (nevarni) zaključki, ki jih je bil prisiljen sprejeti Otrokok ob prevladovanju terorja, strahu in sovraštva. Čustva sramu, obžalovanja in krivde⁵⁵ so v domeni ego stanja Roditelja, zato jih oseba ob njegovi izključitvi ni sposobna doživljati, kar v zaskrbljujoči meri onemogoča možnosti za prestopnikovo rehabilitacijo, za katero je občutenje krivde nujni predpogoj.⁵⁶

Zapisano pa ne pomeni, da mora biti človekov psihični svet »notranje sodišče«, kjer Roditelj istočasno nastopa v vlogi tožilca, sodnika, porote in krvnika. V takem »nameščenem procesu« se Roditelj že vnaprej odloči, da je posameznik kriv in da so misli, čustva in ravnanja, izhajajoča iz Otroka, *a priori* neprimerna. Kadar se odvija ta igra »notranjega sodišča«, se subjekt ne zaveda, da ima Otrokok pravico do »odvetnika«, ki ga brani pred Roditeljem. »Odvetnik« se nahaja v ego stanju Odraslega, njegova funkcija pa je realno arbitriranje med drugima ego stanjema (*ibid.*: 219–220).

Zaključna misel

Transakcijska analiza kot teorija človekove osebnosti in skupek dognanj za razlago dinamičnih silnic, ki usmerjajo potek človekovega življenja predvsem skozi kompleksne odnose z drugimi ljudmi oz. družbo kot celoto, na marsikateri točki svojega bogatega arzenala dognanj posega tudi na področja, ki so zanimiva za kriminologe, penologe in druge strokovnjake, ki se ukvarjajo s kriminaliteto. Že iz pričujočega članka je

⁵² Danes vemo, da ni nujno, da gre (samo) za fizično zlorabo. Psihično ima močnejše učinke.

⁵³ Izključitev ego stanja (enega ali več) v smislu Bernove energijske teorije, s katero je sledil Freudovi paradigmi, poenostavljeno pomeni, da ego stanje vsebuje velike količine nevezane energije (katekse), ki teži, da bi prišla do izraza, zato se ji drugi ego stanji zoperstavita s kontra-katekso, s čimer pride do inhibicije oz. izključitve prvega ego stanja. Berne sicer razlikuje med vezano, nevezano in prosto energijo (Stewart in Joines 1987: 48–49). Milivojević (2004a) meni, da kateksa ni nič drugega kot energija čustva.

⁵⁴ Ideal TA je v striktni ločenosti posameznih ego stanj. Odrasli mora sprejemati in selekcionirati informacije iz Roditelja in Otroka s potrebno racionalno skrbnostjo. Kadar prihaja do kontaminacije, vsebine prehajajo med ego stanji brez potrebnega razumskega uvida, kar onemogoča ustrezno distanco.

⁵⁵ »Sram je vrsta strahu, ki ga subjekt doživlja v situaciji, v kateri ocenjuje, da je s svojim postopanjem povzročil, da ga neka pomembna oseba ocenjuje negativno.« (Milivojević 2004b: 514) »Kadar subjekt ocenjuje, da je s svojim postopanjem neupravičeno povzročil škodo ali neprijetna občutenja drugih, doživlja čustvo krivde ali samojeze.« (*ibid.*: 537) Prisotnost samojeze ali krivde je odvisna od tega, v katerem delu osebnosti se v trenutku doživljanja nahaja posameznikov »self«, tj. del, v katerem se trenutno nahaja največji del proste katekse.

⁵⁶ Navedeno bi morala biti bistvena ideja izražanja »družbene« jeze, ki skozi omejevanje pravic in svoboščin obsojenca (predvsem v smislu kazenskih sankcij) teži k nekakšnem »aha momentu« prestopnika, v katerem bi ta, vzpodbujen z doživljanjem krivde, uvidel vse razsežnosti svojega neprimernega ravnanja in se odločil, da v prihodnje ne bo več delinkventno postopal. Gre za tezo, v marsičem skladno z idejami tretmanskih prestopov v penologiji, ki delinkventa dojema kot OK človeško bitje in mu daje priložnost, da se spremeni. Teza zavrača smrtno kazen in dosmrtni zapor, saj ravnanje v neskladju z zakonom še ne pomeni zaključka o ne vredni ali zli naravi njegove osebnosti. To po drugi strani odpira paleto vprašanj, o čemer pa več na kakšnem drugem mestu. Gl. Kmet, 2007: 46–60.

razvidno, da srečanje obeh znanosti ni zgolj plod naključja, saj je mogoče s pomočjo TA osvetliti oz. doprinesti k razumevanju številnih fenomenov, ki so v današnjem času vsaj toliko pereči kot so bili pred skoraj petdesetimi leti, ko se po zaslugi Erica Berna prično pojavljati prvi zametki te psihološke smeri, če ne še bolj.

O uporabnosti TA na področju kriminalitete oz. kriminalne psihologije sem toliko bolj prepričan zato, ker mi je že to »preliminarno« seznanjanje z njenimi koncepti omogočilo zbrati količino gradiva, ki že v tem trenutku bistveno presega okvirje tega članka. Spoznanja TA se integrativno povezujejo z mnogimi drugimi psihološkimi, pa tudi nepsihološkimi pristopi k obravnavanim tematikam, na katere sem v članku skušal opozoriti. V tem smislu nobeno dognanje ni dokončno, še manj pa absolutno. Nadaljevanje (upam, da uspešnega) raziskovanja seveda sledi.

Literatura

- Allen, J. R.; Allen, B. A. (1972). Role of Permission in Life Script. *Transactional Analysis Journal*, 2/2: str. 72–74.
- Arendt, H. (1994). *Eichmann in Jerusalem – A Report on the Banality of Evil*. New York: Penguin Books.
- Arva, T. (www). Šta je transakciona analiza? www.geocities.com/psihoterapija/
- Bennett-Goleman, T. (2004). *Alkimija čustev – kako um ozdravi srce*. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Berne, E. (1964). *Games People Play – The Psychology of Human Relationships*. London: Penguin Books.
- Berne, E. (1966). *Principles of Group Treatment*. New York: Grove Press.
- Berne, E. (1975). *What Do You Say After You Say Hello? The Psychology of Human Destiny*. London: Corgi Books.
- Berne, E. (2002). *Seks u ljubavi*. Beograd: Primax.
- Bertok, M. (www). *Predstavitev transakcijske analize*. <http://users.volja.net/sloventa/glavna.htm>
- Brinc, F. (2000). Zapor za koga, kako, s kakšnim ciljem in za kakšno ceno (kriminološke in penološke teorije – resničnost ali mit)? *Varstvoslovje*, 2/3: str. 229–238.
- Goffman, E. (1991). *Asylums – Essay on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. London etc.: Penguin Books.
- Harris, T. A. (1995). *I'm OK, You're OK*. London: Arrow Books.
- Hollin, C. R. (1989). *Psychology and Crime – An Introduction to Criminological Psychology*. London etc.: Routledge.
- James, J. (1978). Positive Payoffs After Games. *Transactional Analysis Journal*, 6/3: str. 259–262.
- James, M.; Jongeward, D. (1996). *Born to Win – Transactional Analysis with Gestalt Experiments*. Cambridge: Da Capo Books.
- Joines, V. (1982). Similarities and Differences in Rackets and Games. *Transactional Analysis Journal*, 12/4: str. 280–283.
- Karpman, S. (1968). Fairy Tales and Script Drama Analysis. *Transactional Analysis Journal*, 7/26: str. 39–43.
- Kmet, S. (2007). Ne/ustreznost ("družbene") jeze v kazenskem pravu in kriminologiji. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 58/1: str. 46–60.
- Milgram, S. (1990). *Poslušnost avtoritetu*. Beograd: Nolit.
- Milivojević, Z. (2004a). *Ego stanja*. <http://health.groups.yahoo.com/group/TACENTER/files/TA%20101/>
- Milivojević, Z. (2004b). *Emocije – psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Prometej.
- Milivojević, Z. (2004c). *Formule ljubavi – kako ne upropastiti sopstveni život tražeći pravu ljubav*. Novi Sad: Prometej.
- Milivojević, Z. (2004d). *Strukturiranje vremena*. Novi Sad: TA Centar.
- Milivojević, Z. (2006). *Uvod v transakcijsko analizo 2006*. SLOTA, TA Centar, Psihopolis Institut.
- Miller, A. (1997). *The Drama of Being a Child – The Search for the True Self*. London: Virago.
- Musek, J.; Pečjak, V. (1997). *Psihologija*. Ljubljana: Educy.
- Sills, C.; Hargaden, H. (2003). An Introduction, some Reflections and a Challenge! V: Sills, C.; Hargaden, H. (eds.) *Ego States – Key Concepts in Transactional Analysis*. London: Worth Publishing.
- Steiner, C. (1990). *Scripts People Live – Transactional Analysis of Life Scripts*. New York: Grove Press.
- Stewart, I.; Joines, V. (1987). *TA Today – A New Introduction to Transactional Analysis*. Nottingham in Chapel Hill: Lifespace Publishing.

Games of the »underground« in transactional analysis

Saša Kmet, LL.B., Young Researcher, Institute of Criminology at the Faculty of Law,
Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana, Slovenia

The paper deals with certain phenomena of interest to criminology and explains them by the use and interpretation of concepts developed by transactional analysis (TA), an approach derived from psychoanalysis and becoming prominent in the early sixties of the past century. The introductory part of the paper is devoted to a very broad definition of the basic institutions and philosophy of TA. It is followed by an explanation of the notion of game in TA, which is indispensable for the elucidation of laws governing some of the most frequently used psychological games that occur in the "criminal underground". The central part of the article focuses on two games, "robbers and cops" and "how to escape from here", although it is not limited only to them but indicates similar topics and highlights some current issues. In the concluding part of the article, the author presents some other TA concepts related to criminology and tries to integrate them loosely into a meaningful whole and enrich them with similar reflections of other authors, psychologists and non-psychologists.

Key words: transactional analysis, games, criminology

UDC: 615.851